

Un capitol de traductologie românească

Studii de istorie a traducerii (III)

Coordonator:
Georgiana Lungu Badea

Editura Universității de Vest
Timișoara 2008

Editor: Adrian Bodnaru
Coperta: Diana Andreescu
Paginare: Dragoș Croitoru

ISBN 978-973-125-113-4

© Copyright, 2008, Editura Universității de Vest
Toate drepturile asupra acestei ediții sunt rezervate.
Reproducerea integrală sau parțială, pe orice suport,
fără acordul scris al editurii, este interzisă.

EDITURA UNIVERSITĂȚII DE VEST
300223 — Timișoara, Bd. V. Pârvan nr. 4,
BCUT, cam. 010 B, tel./fax: 0256 592 253

Ştefan G. Vârgolici

Ilinca Tăranu

„Statornic junimist în timpuri bune ca și în timpuri rele, prieten sincer cu un caracter egal, cu o inteligență mijlocie, dar cu învățătură multă și variată, conștiincios la treabă, Vârgolici este tipul unui foarte bun profesor și burghez onorabil”¹. Așa îl caracterizează Iacob Negrucci pe primul traducător direct în română a lui Cervantes, subliniind, în mod mai mult sau mai puțin conștient, diferența de amplitudine dintre spiritul bravului dar limitatului traducător și complexa operă cervantescă. Traducerea primei părți din *Don Quijote*, operă pentru care se bucură de micul său renume, este recunoscută aproape mereu ca o traducere „mai puțin norocoasă”², care „se apropie prea puțin de performanțele stilistice ale textului de bază”³ și care „ar fi putut să reprezinte un eveniment important în hispanistica românească”, numai dacă ar fi fost dusă la capăt⁴. Meritele sale sunt mereu reliefate ca ținând de pionierat, de orizontul unei culturi aflată la începuturile modernizării, de curajul de a aborda prima dată în mod direct capodopera literaturii spaniole, din

care încă dinainte doar Heliade mai tradusese câteva fragmente prin filiera franceză.

Născut la 13 octombrie 1843 în comuna Borlești de Sus din județul Neamț, elev al Academiei Mihăilene și al Universității din Iași, Vârgolici este trimis prin mijlocirea lui V. Alexandrescu-Urechia să studieze la Madrid, probabil în virtutea unei nostalgiei a mentorului său pentru studiile pe care le realizase el însuși în tinerețe în Spania. Un studiu recent arată însă că Vârgolici nu figurează în arhiva de la Universidad Central din Madrid (astăzi Complutense), în vreme ce actele de studii ale studentului român trimis prin același decret regal din 1865, Andrei Vizanti, sunt păstrate acolo, ceea ce îl face pe cercetătorul spaniol să-și pună întrebarea dacă Vârgolici s-a înscris într-adevăr la această universitate⁵. Cu cea mai mare probabilitate, Tânărul a asistat doar la aceste cursuri ca audient liber. În orice caz, doctoratul în filologie și-l va lua la Paris, de unde va pleca pentru un scurt sejur academic la Berlin și apoi se va întoarce în țară. În perioada studiilor, rămâne însă mereu în contact cu junimistii, în principal cu Iacob Negruzz, pe care îl cunoscuse deja când „venea, ca Tânăr sfiios, să arate tatălui meu [Constantin Negruzz] întâiile sale încercări literare”⁶. Aceste încercări fuseseră, de altfel, publicate în reviste ca *Din Moldova*, *Fulgerul* și *Trompetă Carpaților*. Dovada legăturilor solide cu mediul junimist o face publicarea în chiar al doilea an al *Convorbirilor literare* a unor studii asupra literaturii spaniole, seria fiind deschisă cu „Miguel Cervantes, autorul lui Don Quijote”, publicat în două numere (*CL*, II, nr. 18 și 20), continuând cu „Lope de Vega și teatrul lui”, publicat în trei numere, (*CL*, III, nr. 4-6) și „Urmarea artei dramatice. Don Calderón de la Barca”, publicat în patru numere (*CL*, III, 19-22). Deși Iordan le apreciază ca „foarte probabil, simple note de curs” și nedepășind un nivel de vulgarizare care este totuși inherent epocii⁷, este totuși de observat că spiritul care animă aceste articole este unul militant și se află în totală consonanță cu orientarea clasicistă a Junimii. Vârgolici încearcă să sintetizeze, mai mult sau mai puțin riguros, aportul specific al Spaniei în literele europene, aprecierile sale coincidând în mare parte cu trăsăturile standard asupra Peninsulei Iberice în secolul al XIX-lea: particularitatea literaturii spaniole constă în caracterul ei „național și original” în comparație cu alte națiuni europene, iar

caracteristicile ei sunt „spiritul creștin și monarhic, spiritul de galanterie și de *punctu-de-onoare*, o mare aplecare spre tot ce-i prodigios, un gust deosebit pentru metafore, pentru figuri frumoase, pentru imagini îndrăznețe, pentru pompa și strălucirea expresiunilor”⁸. Aprecierile sale asupra lui Cervantes și Lope lasă să se ghicească o atracție majoră spre clasicism și realism, un refuz al esteticului gratuit (Góngora, poetul ermetic al „cultismelor”, apare ca pandantul negativ al limbii armonioase și fluide a lui Lope), precum și interesul deosebit pentru cultivarea limbii naționale în spiritul ei genuin. De aceea, cea mai mare admirărie se îndreaptă către acele spirite care, precum cei trei autori prezentați, reușesc să îmbine firesc tradiția și inovația. Se observă cu ușurință că elementele puse în relief de Vârgolici pentru a semnala valoarea universală a celor trei scriitori spanioli coincid cu principiile criticii literare junimiste⁹. Era firesc ca la întoarcerea în țară, relațiile lui Vârgolici cu *Junimea* să devină și mai strânse, iar contribuțiile sale în revista ieșeană să fie publicate tot mai des. Interesant este însă că de acum înainte studiile critice vor deveni tot mai sporadice pentru a dispărea cu totul în 1870 („Despre originea artei dramatice la Greci și istoria ei până la Pericles”, CL, V, 1870, nr. 9-10), iar colaborările sale se vor limita la traduceri, o cronică de traducere („Comentariile lui Caiu Iuliu Cesare de belulu Galicu, traducere de C. Copacineanu”, CL, VI, 1872, nr. 8) și câteva poezii originale.

Vârgolici este unul dintre stâlpii Junimii în perioada ieșeană, participând activ la toate activitățile lor și având traject profesional oarecum similar cu al acestora, mai puțin funcțiile politice: profesor la diverse școli din Iași și Bârlad între 1871 și 1875, din 1875 profesor la Universitatea din Iași la catedra de literaturi românești pe care o preia de la fostul său coleg de la Madrid Andrei Vizanti, la un moment dat inspector general în învățământul general. Se remarcă poate și prin faptul că este unul dintre puținii filologi puri (mulți dintre junimiști având studii de drept și filozofie), de aici poate și increderea pe care o arată grupul în capacitatea lui de a judeca mai obiectiv texte literare. Deși i se acordă puțină prețuire ca poet original, în mediul critic și destul de inclinat spre zeflemea din casa lui Pogor, este totuși foarte admirat tocmai datorită tendinței sale clasice, de „profesor burghez”: „corectitudinea formei versurilor o

poseda însă aşa de mult, încât el era însărcinat cu îndreptarea poeziilor străine „reparabile” când acestea se trimiteau [...] „la gialăul lui Io Spako”¹⁰. De fapt, Vârgolici reprezintă cazul fericit în care lipsa de originalitate și tendința spre omogenizare devine indispensabilă unui mediu format din personalități în bună măsură excepționale și care nu se poate constitui ca grup animat de o ideologie culturală comună, dacă nu se folosește de elementul pozitiv al mediocrității, caracterizate prin putere de muncă, onestitate și înțelegere perfectă a principiilor care ghidează efortul colectiv, fără pretenția de a ieși în evidență. Versurile originale ale lui Vârgolici sunt scrise într-o limbă aproape standard, iar teama de a nu introduce „barbarisme” sau de a soca prin ineditul asocierilor produce adesea un efect de plătitudine. Aceleași caracteristici le posedă și limba multor traduceri în versuri, de pildă *Osânditul din Chillon* de Byron (CL, V, 1871, nr. 13), în schimb în *Cântecul clopotului* de Schiller (CL, V, 1872, nr. 21), traducere foarte apreciată la citirea ei în cenaclu¹¹, Vârgolici dă doavă de mai mare îndrăzneală, rimele sunt mai puțin monotone, iar vocabularul, mult mai amplu, pare eliberat de obsesia intelibilității cât mai largi. Traducerile sale în versuri din engleză (Byron), germană (Schiller) și franceză (Lamartine, Chénier, Coppée, Musset), din latină (Ovidiu, Properțiul, Tibul) și greacă (Anacreon) sunt inegale, dar totdeauna corecte. Este atrăs de sonoritățile folclorice, după cum o atestă nu doar producția sa literară originală, ci și traducerea bogatării serii de *Cântece populare spaniole* într-un stil puternic impregnat de spiritul etnografiei literare practicată de un Alecsandri.

Vârgolici este poate unul dintre membrii cel mai puternic legați de faza anterioară a culturii române, la care *Junimea* se raportează desigur, dar o depășește prin elementele sale de modernitate acută. Dacă și pentru junimisti problema limbii române literare se pune în termenii raportării sale permanente la tradiția populară, iar interesul pentru a reduce defazarea față de „culturile majore” europene este de asemenea constant, primul traducător direct al lui Cervantes pare interesat în chip special de a oferi publicului opere edificatoare și capabile să imprime culturii române o „direcție nouă”, nouă, dar îmbinată strâns cu tradiția. Într-o recenzie la revista *Transacțiuni literare și științifice*, Vârgolici își dezvăluie câteva trăsături iluministe: „Nu copiind de la alte popoare, ci deprinzându-ne

noi singuri a judeca, a esercita și a desvăli facultățile noastre intelectuale, vom reuși a imprima tinerei noastre culturi un caracter de originalitate, a lucra în mod adevărat asupra poporului și a-l lumina" (CL, VI, 1872, nr. 2). Critica adusă publicației vine din partea unui împătimit al purității limbii: în primul rând e neavenit titlul de *Tranzațiuni* pentru că e un calc englezesc; în al doilea rând pentru că se folosește o ortografie nefirească și o exprimare prețioasă, ridicolă, plină de barbarisme și latinismele atât de denigrate de junimiști. Totuși, principalul reproș este că nu se adaptează nevoilor momentului (sau acelor nevoi culturale pe care consideră el că le are cultura română în acea etapă), pentru că nu ține seama de gradul de cultură al locuitorilor țării (de asemenea, estimat de el ca foarte scăzut). Preluând *sine granum salis* orientarea clasicistă a Junimii, Vârgolici consideră că o cultură nu se poate face din mers, că trebuie supusă unui proces lent de asimilare a operelor străine (de aici, caracterul vulgarizator al scrierilor lui despre Cervantes, Lope și Calderón), că gustul public trebuie educat doar prin capodopere, fiind și aici fidel spiritului junimiștilor care erau „foarte precauți când era vorba de contemporaneitate” și nu admiteau în paginile „Converbirilor” traduceri de opere mediocre, de foiletoane și cărți la modă chiar dacă traducerea era bună¹². Comentând traducerea lui C. Copacineanu la *De bello gallico* (CL, VI, 1872, nr. 8), Vârgolici are ocazia de a adăuga o critică în spirit junimist la adresa normelor impuse de academicienii momentului și de a ridicula deviza lor, conform căreia limba română trebuie adusă „la una forma mai omogenia, mai primitiva”. Meritele traducerii lui Copacineanu, atâtea câte sunt, constau tocmai în libertățile pe care și le ia vizavi de stipularile lingvistice academice, atunci când se adaptează spiritului limbii și respectă principiul horațian, invocat în varii rânduri de Vârgolici, al uzului care fixează norma lingvistică: „Quem penes arbitrium est, et jus et norma loquendi”. Comentariul este, desigur, pertinent: sunt criticate greșelile de traducere, care se datorează fie necunoașterii limbii-sursă fie incapacității de a surprinde spiritul exact al sintaxei în limba-țintă, traducerea din latină după criterii latiniste creând dificultăți de receptare, pentru că „a traduce dintr-o limbă străină nu înseamnă nicidcum a-ți sacrifica limba proprie, în favoarea celei din care traduci”. Vârgolici mai critică și introducerea

scrisă de traducător, care e doar o parafrazare a exgezei franceze, fără confruntarea ei cu exgeza germană și mai ales fără un efort de contribuție personală, cu atât mai mult „cu cât autorul, prin osteneala ce și-a dat traducându-l a putut descoperi el însuși calitățile marelui scriitor latin”.

Maiorescu pleda pentru familiarizarea prealabilă a traducătorului cu spiritul autorului tradus, însă era conștient că e utopic să ceră traducătorului „să zămislească în firea sa intimă toate feluritele dispoziții sufletești ale altuia și să le renască apoi, să le creeze apoi într-o nouă limbă”¹³. Desigur, acest ideal rămâne prezent ca atare în orientarea junimistă, iar traducerile sunt judecate în funcție de apropierea sau depărtarea față de el. Vârgolici își dovedise de pe vremea studiilor în Spania interesul pentru Cervantes și semnalase la el acele elemente care erau semnificative pentru „direcția nouă” junimistă: înnobilarea limbii (limba spaniolă a lui Cervantes este „încântătoare, ușoară, armonioasă”), umorul lipsit de orice trivialitate, caracterul universal și atemporal al operei, respectul pentru adevăr (preluând ideile lui Menéndez Pelayo, Vârgolici subliniază că obiectivul cervantesc nu este distrugerea spiritului cavaleresc, ci restituirea lui „în adevărata sa esență”). Ceea ce se remarcă în traducerea din Cervantes a lui Vârgolici este o solidă pregătire filologică, o cunoaștere profundă a operei autorului tradus, o rigoare extraordinară în alcătuirea aparatului critic. Într-o vreme în care încă circulau nenumărate adaptări, traducerile apăreau trunchiate, iar notele de subsol explicative constituiau o excepție, Vârgolici dă dovada unei remarcabile scrupulozități. Notele de subsol sunt foarte amănunțite, sunt explicații toți termenii care ar putea provoca dificultăți cititorilor români, și sunt clarificate în mod extrem de erudit aluziile istorice și culturale, chiar și acelea greu accesibile unui cititor spaniol din secolul al XIX-lea. Inițial primele șase capitole din cartea întâi publicate în „Convorbiri literare” (XVIII, 1884, nr. 6, 7 și 12) păstrează onomastica francizată a lui Heliade, blândul cavaler apărând sub numele de Don Chișot de la Manșa, în schimb, în versiunea revizuită și completată care, din februarie 1887 până în 1891, începe să se publice destul de regulat în revista Junimii, onomastica originală este păstrată, ca și cum traducătorul ar fi devenit conștient de capacitatea cititorului de a accepta convenții ortografice străine și de

rolul traducătorului în a-i semnala aceste reguli. Uneori e chiar acuzabil de acribie, de pildă în elucidarea aluziilor la romanele cavalești care apar în textul lui Cervantes, semnalând numele autorului, anul și locul apariției, etimologia numelor personajelor, sau în momentul în care semnalează micile erori cervantești referitoare la cultura latină (cap. XIV). Alteori pare interesat să introducă anumite concepte hispanice, cum fusese cazul vocabulei *pundonor* din lucrările sale critice privitoare la Lope și Calderón, în cazul traducerii din Cervantes profitând de un context favorabil pentru a clarifica termenul *auto de fe*, chiar dacă în original apare termenul „acto público” (cap. VI). Se mai arată interesat și de semnalarea unor paraleisme etnologice între spanioli și români (cap. XX). Scrupulozitatea sa este probabil datorată concepției asupra rolului elitei culturale de a „lumina” poporul, dar într-un mod cât se poate de riguros și eficient.

De la primele sale traduceri din Byron, din 1871 până în 1884, Vârgolici evoluează vizibil, probabil și datorită mediului junimist în care traducătorul își rafinează mijloacele literare. Desigur, și textul cervantesc îi impune o libertate sporită, fiind uneori aproape forțat să inoveze lingvistic pentru a atinge cel puțin corectitudinea traducerii. Este evident că de multe ori inovațiile sale nu sunt neapărat cele care au putut fi reținute de evoluția limbii: *vuestra merced* este tradus constant prin *grația voastră*, în loc de *luminăția ta* care apar în traducerile moderne ale lui Frunzetti-Papu și Mărculescu; *ama* prin *dădaca* în loc de *chelăreasă* sau *jupâneasă*; *venta* prin *ospătărie* în loc de *ban*; dar, mai ales, *caballero andante* prin *cavaler prieag* în loc de *cavaler rătăcitor*. Apar uneori și unele calcuri lingvistice, atât de criticate de junimiști, care fie sunt datorate neatenției, fie sunt încercări fără succes de introducere a unor neologisme care între timp și-au schimbat sensul: *maltratat* în loc de *urgisit* (cap. II), *să ne recomendăm* lui Dumnezeu în loc *să ne lăsăm* în voia Domnului (Frunzetti) sau *să ne încredințăm* lui Dumnezeu (Mărculescu) (cap. XXI). Există și greșeli datorate unor cunoștințe deficitare sau a unor erori de interpretare care schimbă radical sensul în limba română: *gracioso* tradus prin *grățios* în loc de *hazliu*, sau în capitolul IX *estaba el vizcaíno tan turbado* redat prin *biscainul zăcea fără simțire* în loc de *vizcainul era prea năucit* (Frunzetti) sau *vizcainul era atât de răscolut* (Mărculescu). Se mai pot semnala și câteva atenuări, datorate spiritului pudibond al secolului:

în capitolul XVII *sărmănuș scutier* începu a se desărta cu atâta iuteală pentru *comenzó el pobre a desaguararse por entrambas canales*, omițându-se *pe amândouă părțile* (Frunzetti) sau *ambele canale* (Mărculescu). Pe lângă numerotarea foarte neîngrijită a capitoletelor, care nu mai corespund organizării originale a romanului, sunt regretabile și omisiuni uneori semnificative. E cazul primelor trei paragrafe din capitolul al IX-lea, extrem de importante în economia operei pentru că introduce jocul cu măștile naratoriale prin referința la caracterul de traducere al romanului, pretinsă operă a autorului fictiv Cide Hamete Benengeli; din același capitol este omisă și o importantă *ekphrasis* (descriere literară a unei opere plastice) care facilitează cititorilor reprezentarea vizuală a personajelor. Dacă aceste erori se pot pune sau nu pe seama momentului cultural, în care se realizează traducerea din Cervantes, rămâne de hotărât. Ceea ce se poate în schimb observa este că Vârgolici devine mai dezvoltat și renunță la limitările poate autoimpuse din unele traduceri de început. Își permite mult mai multe moldovenisme, unele aproape cu izcrengian, precum în capitolul X *șipușor* pentru *redoma* (*șip*), *scamă și unoare* pentru *hilas y ungüento* (*scama și alifia* la Frunzetti, *scamele și alifia* la Mărculescu), sau într-o frază ca aceasta din capitolul XIV: „Dar când văzu că fata se sbuciuma spre a se desface, și Don Quijote se muncea s-o țină, șaga i se păru prea groasă, și ridicând brațul în sus, lipi un aşa grozav pumn peste țigărите fâlcii ale cavalerului înamorat, încât toată gura i se scăldă în sânge, și nemulțumit cu aceasta se sui pe coastele lui, și mai iute decât la tropot îl cutreieră cu picioarele de la un capăt până la altul”. Uneori se remarcă transpuneri remarcabile: să *cauți pâne de floare de grâu* pentru expresia populară *buscar pan de trastigo* cu sensul de a căuta imposibilul, adaptat de Frunzetti prin *umblând după potcoave de cai morți* și tradus de Mărculescu în spiritul „literalității expresive” pe care îl asumă în versiunea sa prin *umblând după pâine de răzgrâu* (cap. VII).

Profound pătruns de spiritul Junimii, Vârgolici încearcă să transpună într-un spirit clasicist prima parte a capodoperei lui Cervantes, și să dea un model de limbă română „încântătoare, usoară, armonioasă”, exact aşa cum percepea spaniola originalului. Iar ceea ce se pierde este, în primul rând, variația amețitoare a limbajelor, dialogismul, heteroglosiile, ironia romanesca. Este cu toate acestea puțin

probabil să fi putut exista în epocă o altfel de traducere, pentru că nu exista, nici măcar la *Junimea*, o concepție clară asupra specificului romanului modern. Vârgolici se aventurează într-un spațiu literar complet nefamiliar, dar, cu siguranță, chiar și dezvăluirea lui imperfectă produce un impact important asupra literaturii românești în formare.

Note

- ¹ Iacob Negrucci, *Amintiri din „Junimea”*, ed. Corneliu Siminoescu, București, Editura Minerva, 1970, p. 165.
- ² Sorin Mărculescu, *Prefață* la Miguel de Cervantes y Saavedra, *Don Quijote de la Mancha*, Pitești/București, Editura Paralela 45, 2004, p. V.
- ³ Mircea Zaciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu, (coord.), *Dicționarul scriitorilor români R-Z* [DSR III], București, Editura Albatros, 2002, p. 719.
- ⁴ Iorgu Iordan, *Los estudios hispánicos en Rumania*, în *Actas del Primer Congreso Internacional de Hispanistas*. Celebrado en Oxford del 6 al 11 de septiembre de 1962, coord. por Cyril A. Jones, Frank Pierce, 1972, p. 328.
- ⁵ Juez y Gálvez, Francisco Javier, *El primer alumno de la Central (1865-1868)*, în „Revista de Filología Hispánica”, revista de la Universidad Complutense de Madrid, nr. 20, 2003, p. 125.
- ⁶ Iacob Negrucci, *op. cit.*, p. 164.
- ⁷ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 328.
- ⁸ CL, III, 1869, p. 65.
- ⁹ V. Dan Mănuță, *Principiile criticii literare junimiste*, Iași, Editura Junimea, 2000.
- ¹⁰ Iacob Negrucci, *op. cit.*, p. 165.
- ¹¹ *Ibidem*, p. 164.
- ¹² Dan Mănuță, *op. cit.*, p. 195.
- ¹³ Titu Maiorescu, *Critice*, ed. Domnica Filimon-Stoicescu, vol. II, București, Editura pentru literatură, 1967, p. 441.

Bibliografie

- CERVANTES, Miguel de, *Don Quijote de la Mancha*, ed. Martín de Riquer, Barcelona, Editura Planeta, 1992.
FRUNZETTI, Ion, PAPU, Edgar, *Don Quijote de la Mancha*, București, Editura pentru literatură universală, 1965.
IORDAN, Iorgu, *Los estudios hispánicos en Rumania*, în „Actas del Primer Congreso Internacional de Hispanistas: celebrado en Oxford del 6

- al 11 de septiembre de 1962", coord. por Cyril A. Jones, Frank Pierce, 1972, p. 327-334.
- JUEZ Y GALVEZ, Francisco Javier, *El primer alumno de la Central (1865-1868)*, în „Revista de Filología Hispánica”, revista de la Universidad Complutense de Madrid, nr. 20, 2003, p. 123-134.
- MAIORESCU, Ion, *Critice*, ed. Domnica Filimon-Stoicescu, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1967.
- MĂNUCĂ, Dan, *Principiile criticii literare junimiste*, Iaşi, Editura Junimea, 2000.
- MĂRCULESCU, Sorin, *Don Quijote de la Mancha*, Piteşti/Bucureşti, Editura Paralela 45, 2004.
- NEGRUZZI, Iacob, *Amintiri din „Junimea”*, ed. Corneliu Siminoescu, Bucureşti, Editura Minerva, 1970.
- ZACIU, Mircea, PAPAHAGI, Marian, SASU, Aurel, (coord.), *Dicționarul scriitorilor români R-Z* [DSR], Editura Albatros, 2002.